

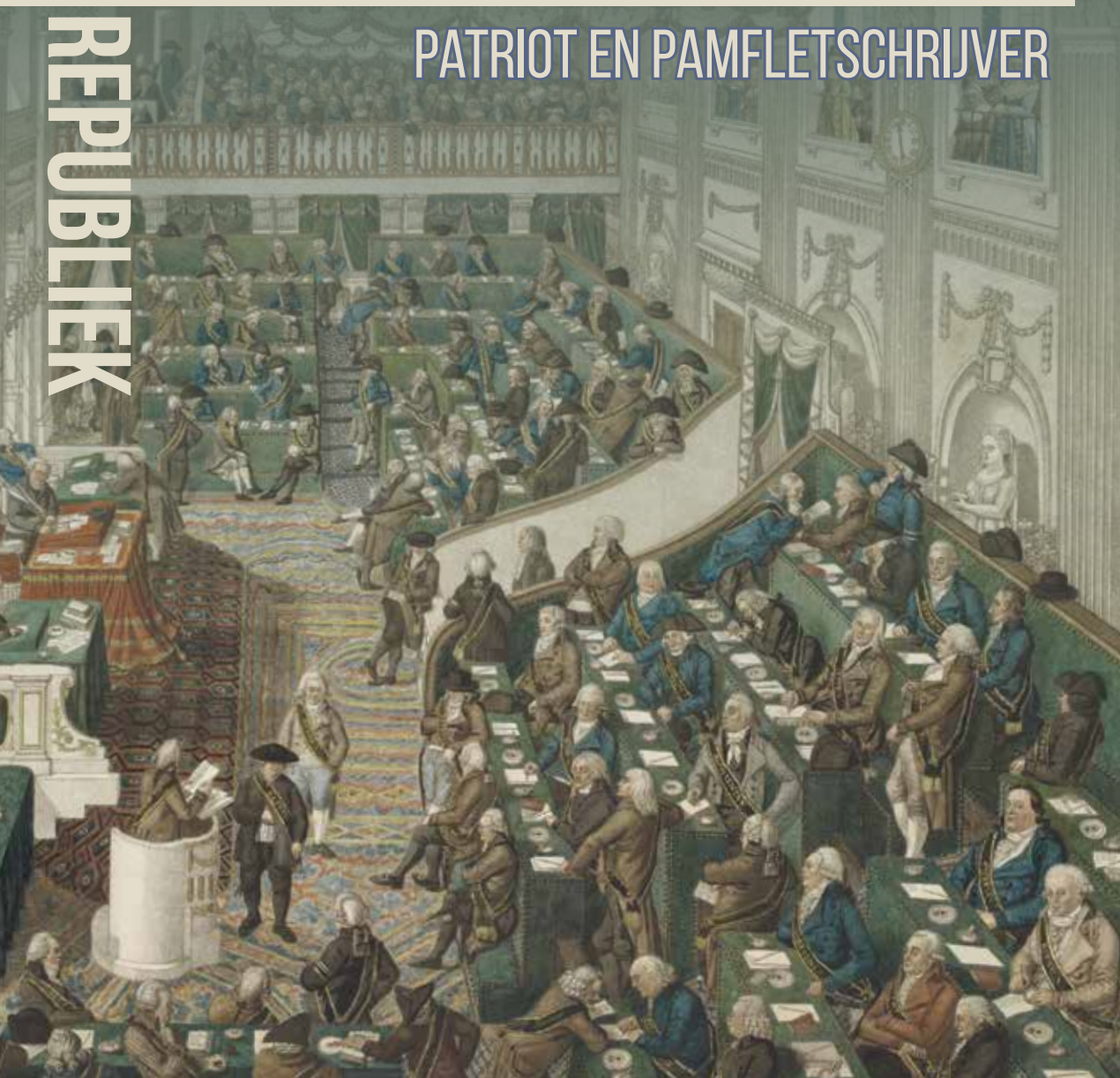
JAN-KAREL KWISTHOUT

REPUBLIKEIN

CORNELIS PIETER CHASTELEIN

PATRIOT EN PAMFLETSCHRIJVER

ZONDER
REPUBLIEK

Republikein zonder republiek

**Vrijheid is het werkelijke doel van de staat
(Finis ergo reipublicae revera libertas est)***
Baruch d'Espinoza (1632-1677)

* B. d'Espinoza, *Tractatus Theologico Politicus*, hoofdstuk 20, alinea 6.

Republikein zonder republiek

Cornelis Pieter Chastelein (1748-1806)

patriot en pamfletschrijver

JAN-KAREL KWISTHOUT

Hilversum

Verloren

2025

Afbeeldingen op het omslag: voorzijde, zitting van de Eerste Nationale Vergadering in Den Haag, van 1 maart 1796 tot 31 augustus 1797. Gezicht in de vergaderzaal (de voormalige danszaal van het Stadhouderspaleis). Links de voorzitter Pieter Paulus en links vooraan een spreker op het spreekgestoelte. Op de achtergrond een volle publieke tribune. Prent door George Kockers (1797), Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-86.665; achterzijde, ontwerp voor een allegorisch embleem dat op de vlag van de Marine van de Bataafse Republiek wordt toegevoegd aan de linker bovenhoek van de bestaande vlag van de Bataafse Republiek, met ingang van 1 maart 1796. In het embleem houden de Nederlandse Maagd en de Nederlandse Leeuw samen een speer met de vrijheidshoed vast. De Nederlandse Maagd houdt verder een schild vast met daarop een fasces, een roedenbundel met aangebonden bijl. Aquarel door Dirk Langendijk (1796), Rijksmuseum Amsterdam, RP-T-00-1753.

ISBN 9789464551792
© 2025 Jan-Karel Kwisthout
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Tanja Stropsma, Hilversum
Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUD

Woord vooraf	7
1 Stamhouders	11
1.1 Van Dordrecht naar Nantes: Anthonie Anthoniesz. (1558-1626)	11
1.2 Van Nantes naar Amsterdam: Anthonie jr. (1613-1664)	12
1.3 Van Amsterdam naar Batavia: Cornelis (1657-1714)	14
1.4 In Batavia gebleven: Anthony (1682-1715)	16
2 Leidse regenten	17
2.1 Van Batavia naar Voorburg: Cornelis Anthony (1713-1787)	18
2.2 Herenigd in 's-Gravenhage: De Witte van Schooten	19
2.3 Gezeten burger in Leiden	28
3 Burgemeesterszoon: Cornelis Pieter (1748-1806)	41
3.1 Getrouwd met Elisabeth Anna Roëll	42
3.2 Hertrouwd met Gerbregta Christina Koopman	51
4 Gegrepen door de revolutie	53
4.1 Stedelijke patriottenbewegingen	54
4.2 De revolutionaire tachtiger jaren	57
5 Een loopbaan binnen Leidens veste	63
5.1 Regent van het Heilige Geest Weeshuis	64
5.2 Rentmeester van het Capittel ten Hoogelande	68
5.3 Schout van Leiderdorp	72
5.4 Secretaris van de academische Vierschaar	77
6 Patriot in woord en daad	81
6.1 Oprichting van een vrijkorps en een exercitiegenootschap	84
6.2 Oranjeoproeren in 1784	106
6.3 Literair genootschap Kunst wordt door arbeid verkreegen	116
6.4 Patriottische pamfletten en gedichten	125

7	Veroordeeld en verbannen uit de oude republiek	146
7.1	Uitgeweken naar Frankrijk	150
7.2	Parijse brieven	152
7.3	Officier in het Bataafs Legioen	160
7.4	Met de Franse bezettingsmacht de Bataafse omwenteling gebracht	167
8	Verbannen uit de Bataafse republiek	173
8.1	Kortstondig publicist in Amsterdam	176
8.2	Ontsnapt en opnieuw uitgeweken naar Parijs	183
8.3	In Parijs hertrouwd met Marie Joanne d'Orleans	186
8.4	In Heythuysen hertrouwd met Joanne Aldegonde van de Ven	189
8.4	Overleden als jurist in Frans Roermond	194
9	De laatste Chastelein	198
	Tot besluit	208
	Patrilineaire stamreeks Chastelein	211
	Geraadpleegde bronnen en literatuur	213
	Illustratieverantwoording	218
	Register van persoonsnamen	221

WOORD VOORAF

Cornelis Pieter Chastelein (1748-1806) werd in Leiden geboren als regentenzoon. Hij stamde uit een Dordrechts koopmansgeslacht, waarvan de oorsprong te traceren is tot omstreeks het begin van de opstand van de Nederlanden tegen de Spaanse koning Filips II. In Leiden groeide hij op als de laatste stamhouder van zijn familie. In de context van zijn familiegeschiedenis beschrijft deze monografie Cornelis Pieter als een vooraanstaand patriot. Hij kreeg vooral bekendheid als auteur van patriottische pamfletten. Ook speelde hij een rol in de nadagen van de oude Republiek en de omwentelingen die leidden tot de vorming van de Bataafse Republiek. In die periode maakte Nederland een revolutie door, waaraan hij een niet gering aandeel leverde.

In de historiografie wordt verschillend gedacht over de Nederlandse Revolutie. Men vergelijkt enerzijds de klassieke opvattingen van H. Colenbrander J. Romein, P. Geyl of C.H.E. de Wit en anderzijds recentere historische werken van M. Prak, J. Oddens of J. Rosendaal. Hoewel de jaren van de Nederlandse Revolutie allerm minst een epische periode waren – E.H. Kossman noemde het zelfs schertsend een dertigjarige zeurperiode – was het onmiskenbaar een belangrijke, spannende en vooral staatkundig interessante periode. De patriotten, met hun zoetsappige retoriek, doorspekt met holle frasen over vrijheidsliefde en democratisering, brachten in een tijdsgewricht met buitenlandse overheersing, staatsgrepen en bestuurlijke hervormingen, een door het volk gekozen nationale vergadering en een nationale grondwet.

Cornelis Pieter was al politiek actief in de voorfase van de Nederlandse Revolutie, die geworteld was in patriottische bewegingen die ontstonden in de steden van de oude Republiek. Hij werd er een van de leidende patriottische figuren. De regentenoligarchieën van aristocratische families, die in de stadsbesturen de touwtjes stevig in handen hadden, werden door de patriotten verfoeid. Cornelis Pieter nam zodoende feitelijk afstand van zijn eigen regentenafkomst. Hij werd een uitgesproken voorstander van vrijheidsidealen en zette zich in voor een representatieve vertegenwoordiging van burgers in de bestuursorganen van de Republiek.

De tegenstellingen tussen prinsgezinden en patriotten weerspiegelden zich ook in de persoonlijke verhoudingen binnen het gezin Chastelein. Zijn vader Cornelis Anthony was burgemeester en regent in Leiden. Hij moest schipperen om zijn politieke positie als stadsbestuurder te beschermen. Hoewel hij openstond voor hervormingen en gevoelig was voor de patriottische denkbeelden, was hij niet zo principieel en standvastig als zijn zoon. Hij was daardoor een typische stadsbestuurder in overgangstijd. Cornelis Pieter was daarentegen strijdbaarder en onverzoenlijker dan zijn vader. Hij liet zich in zijn politieke voorkeuren vooral inspireren door het vooruitgangdenken van de Verlichting. Daarin stonden de ratio en het individu centraal, evenals de fundamentele gelijkheid van burgers die belangrijker

was dan religie en afkomst. Ook voelde hij zich vertrouwd met de nieuwe ideeën over representatieve democratie, vrijheid en burgerrechten, die in de Republiek steeds meer opgang deden. Uit het verlichte natuurrecht volgde immers dat iedereen burgerrechten had en burgers gelijk waren voor de wet. Verdiensten werden – in tegenstelling tot het verleden – belangrijker dan geboorte en afkomst. De staat en de politiek moesten daarom op basis van rede en wetenschappelijke inzichten worden ingericht. In de nadagen van de oude Republiek kwamen vader en zoon Chastelein zodoende herhaaldelijk tegenover elkaar te staan.

Cornelis Pieter was ook literair actief. In het voor Holland zo typische dichtgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen* inspireerden de genootschapsleden elkaar met hun literaire pennenvruchten. Het genootschap werd gaandeweg een patriottisch bolwerk en een ontmoetingsplaats waar Leidse patriotten hun muze vonden en hun democratische vrijheidsidealen bezongen.

In het derde kwart van de achttiende eeuw werden de staatsrechtelijke en bestuurlijke bakens in Nederland verzet. Binnen de Republiek ontstond een groeiende weerstand tegen de Engelse overheersing. De onafhankelijkheidsverklaring uit 1776, waarmee de Amerikaanse kolonies zich onttrokken aan het Engelse gezag en zich verzetten tegen de niet-representatieve vertegenwoordiging in het landsbestuur, vond ook weerklank in oppositionele kringen van de oude Nederlandse Republiek. Daar werden bovendien parallellen getrokken tussen de dynastieke macht van stadhouder Willem V, die in nauwe samenwerking met de regenten uit de stedelijke oligarchieën stevig grip hield op bestuurlijke benoemingen in de Republiek. In de tachtiger jaren van de achttiende eeuw, dus nog ruim voor de Franse Revolutie, kwamen de patriotten daarom in verzet tegen de macht van de stadhouder en diens verhouding met de stedelijke regenten.

Cornelis Pieter stond in nauw contact met hoofdrolspelers die aan de wieg stonden van de revolutionaire omwentelingen die zich in Nederland zouden voltrekken. Hij streed met zijn medepatriotten tegen de regentenkliek: de prinsgezinden, die trouw bleven aan stadhouder Willem V. Tot zijn geestverwanten behoorden niet alleen Johan Derk van der Capellen tot den Pol en Pieter Vreede, maar ook Herman Willem Daendels. Hartstochtelijk pleitte hij voor nieuwe bestuursvormen, aanvankelijk vooral op stedelijk niveau maar later ook op landelijk niveau. De moderne beginselen van het sociale contract en individuele burgerrechten waren daarbij leidend.

Een interessant thema uit de patriottische ideologie, dat overigens ook door Van der Capellen werd benadrukt, was dat lokale burgergemeenschappen zich moesten kunnen bewapenen. Dat thema speelde ook een rol in de Amerikaanse onafhankelijkheidsstrijd en is nog altijd een wezenlijk grondrecht in de Amerikaanse constitutie. Vanuit klassiek-republikeinse denkbeelden over de bewapende burger legitimeerden de patriotten hun lokale milities. Zij moesten de corrupte staatsmacht weerstaan en opkomen voor de burgerrechten. Weliswaar kenden de steden in de Republiek van oudsher schutterijen als stedelijke corporaties die de burgerij moesten vertegenwoordigen en hun belangen moesten beschermen, maar daarin was fors de klad gekomen. De schutterijen waren te nauw verbonden geraakt met de oligarchische, stedelijke elite. Mede om die reden riep Van der Capellen op om los van de stadsbesturen, patriottische vrijkorpsen en wapengenootschappen op te richten. Zij moesten

de ware republikeinse waarden vertegenwoordigen en beschermen. De eerste grondwet voor de Bataafse Republiek uit 1798 vertoont op dit punt dan ook opmerkelijke parallellen met de Amerikaanse constitutie. In deze ontwikkeling ligt tevens een verklaring voor de gepassioneerde inzet van Cornelis Pieter Chastelein voor de oprichting van een Leids vrijkorps en exercitiegenootschap. Na de oprichting ervan zou hij er zelf als kapitein leiding aan geven. Over die wapengenootschappen schreef hij bovendien diverse pamfletten waarin hij de loftrampet stak over hun betekenis voor de patriottische zaak. Vooral in zijn functies als schout van Leiderdorp en als secretaris van de academische Vierschaar te Leiden werd hij gedreven door zijn politieke voorkeuren. Hij heeft echter zijn hand overspeeld door de regels soms te vaak aan zijn patriottische laars te lappen. Hij was welgesteld en vrijgevig, waar zijn naaste omgeving van profiteerde. Hij kwam daardoor echter in financiële problemen en werd wegens malversaties en fraude veroordeeld. Het dossier van zijn veroordeling roept echter de nodige vragen op omdat het aanwijzingen bevat die er op duiden dat zijn veroordeling ten dele politiek geïnspireerd was, waarmee zijn tegenstanders zich van hem wisten te ontdoen. In zijn politieke overtuiging werd hij een heethoofd genoemd en was hij een activistisch pleitbezorger voor 'de ware vrijheid'. Dat blijkt vooral uit zijn patriottische publicaties en pamfletten.

Dankzij zijn afkomst en de reputatie van zijn vader bekleedde Cornelis Pieter in Leiden diverse ambten en functies. Nadat hij in de problemen kwam, werd hij verbannen uit de oude Republiek. Zijn levensloop nam een verrassende wending toen hij zich vervolgens in Parijs vestigde. Samen met honderden uitgeweken patriotten uit de Nederlanden maakte hij daar van nabij de Franse Revolutie mee. Vanuit Frankrijk wilde hij met zijn metgezellen alsnog een omwenteling in de oude Republiek bewerkstelligen. Als officier, in dienst van de Franse bezettingsmacht, keerde hij daarom in 1795 terug toen de Bataafse Republiek werd uitgeroepen. Hij ging in Amsterdam wonen, waar hij publicist werd voor een patriottische courant. Zijn terugkeer was evenwel een grote misrekening. Hij werd in Amsterdam door zijn politieke tegenstanders gesignaleerd, gearresteerd en gevangengezet wegens overtreding van de hem opgelegde verbanning uit de oude Republiek. In zijn gevangenschap doofde het vuur van zijn overtuigingen echter niet en hij bleef strijden voor zijn idealen. Hij publiceerde zelfs een voorstel voor een nieuwe grondwet voor de Bataafse Republiek, dat hij zond aan de Constituerende Vergadering van de Bataafse Republiek die was aangesteld om een grondwet op te stellen.

Na de tweede staatsgreep van Daendels in 1798 wist hij te ontkomen uit zijn gevangenis en vluchtte hij naar 's-Hertogenbosch. Daar werd hij door de autoriteiten opgespoord en opnieuw veroordeeld. Hij werd verbannen uit de Bataafse Republiek en het land uitgezet. Onder protest keerde hij terug naar Parijs. Na een kortstondig verblijf verhuisde hij vervolgens naar Limburg, dat destijds grotendeels tot de Franse Republiek behoorde. In Roermond overleed hij in 1806.

De geschiedenis van zijn familie illustreert dat invloedrijke regentenfamilies in de oude Republiek bijdroegen aan economische bloei en de ontwikkeling van de Noordelijke Nederlanden. In relatienetwerken en door zorgvuldig gekozen huwelijken, stelden zij hun maatschappelijke posities en handelsbelangen veilig. Cornelis Pieter laat zien dat politieke overtuigingen van enkelen tijdens de Nederlandse Revolutie bijdroegen aan het doorbreken van de macht en invloed van de regenten. Uit brieven, pamfletten en geschriften blijkt de ideeënwereld die hem daarin bewogen en gedreven heeft.

Deze monografie is voortgekomen uit ‘bijvangst’ van mijn onderzoek naar een andere telg uit het geslacht Chastelein, zijn overgrootvader Cornelis. Over hem schreef ik *Drie eeuwen Depok. De erfenis van Cornelis Chastelein (1657-1714) aan zijn vrijgemaakte christenslaven*. Op West-Java stichtte hij in de zeventiende eeuw een autonome en autarkische landbouwgemeenschap. Zijn landerijen liet hij na aan zijn christenslaven, die hij tevens in vrijheid stelde. Hun nazaten, waartoe ook ik behoor, leven daar nog altijd in het volle besef van hun bijzondere oorsprongsgeschiedenis. In dat boek paste geen relaas over de Leidse patriot Cornelis Pieter. Zijn niet geringe betekenis in de fascinerende overgangstijd, waarin de oude Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden onder invloed van revolutionaire krachten transformeerde tot de Bataafse Republiek, verdiende het niettemin om afzonderlijk te worden beschreven.

Cornelis Pieter was een idealist. Ook was hij een veelzijdig en vaardig publicist. Zijn oeuvre reflecteert een tijd van bestuurlijke en staatkundige vernieuwingen die Nederland vormden aan het einde van de achttiende eeuw. De ideeënwereld die daaraan ten grondslag lag, blijkt na ruim twee eeuwen opnieuw actueel te zijn. Eerbiediging van mensenrechten, burgerrechten en de beginselen van een democratische rechtsstaat lijkt tegenwoordig immers alerminst vanzelfsprekend te zijn. In geopolitieke zin ondergraaft autocratisch leiderschap allengs de internationale rechtsorde. In het publieke domein kampt Nederland bovendien met een populistische opmars, gekenmerkt door radicalisering, verrechtsing en uitholling van politiek-bestuurlijke waarden. Solidariteit, tolerantie, openheid en gelijke toegang tot behoorlijke publieke voorzieningen staan daardoor onder druk van misleidende narratieven, ingegeven door macht, eigenbelang, tweedeling en sociale uitsluiting. Een zorgwekkende ontwikkeling die maant tot waakzaamheid, want de burgerrechten die tijdens de Nederlandse Revolutie zijn bevochten en staatkundig zijn verankerd, vereisen voortdurend aandacht, onderhoud en (her)bevestiging.

Door diverse omstandigheden werd Cornelis Pieter Chastelein een *republikein zonder republiek*. Uit politiek opportunisme werd hij verbannen van het grondgebied van zowel de oude als de nieuwe Republiek, ondanks dat hij zich een leven lang als toegewijd patriot en republikein heeft ingezet voor ‘de ware vrijheid’ in Nederland.

Jan-Karel Kwisthout, 2025

1 STAMHOUDERS

Cornelis Pieter Chastelein was de laatste stamhouder van zijn familie. Zijn Hollandse koopmansfamilie komt oorspronkelijk uit het zestiende-eeuwse Dordrecht, waar de stamvader Anthonie Anthoniesz. Chastelein (1558-1626) trouwde met de Rotterdamse Mathilde (Machteldgen) Hendriksdr. Michiels. Over de voorouders van deze Anthonie Anthoniesz. is nagevoeg niets bekend, maar over zijn nazaten des te meer. De Chasteleins waren kooplieden en invloedrijke regenten. Hun oorsprong en de samenstelling van hun familielijnen is uitvoerig beschreven in een publicatie over Cornelis Chastelein (1657-1714). Hij was de overgrootvader van Cornelis Pieter.¹ Dit hoofdstuk bevat daarom slechts een beknopt overzicht van zijn stamhouders, die door de eeuwen heen betrokken waren bij belangrijke historische ontwikkelingen. Zij maakten diverse omzwervingen, zowel binnen als buiten Europa, en waren bepaald niet honkvast. Beginnend in Dordrecht, voert hun levensloop achtereenvolgens naar de steden Nantes, Amsterdam, Batavia, Voorburg, 's-Gravenhage, Leiden, Saint-Omer, Parijs, Amsterdam, 's-Hertogenbosch, Heythuysen en Roermond.

1.1 Van Dordrecht naar Nantes: Anthonie Anthoniesz. (1558-1626)

Anthonie Anthoniesz. was de stamvader van de familie Chastelein en woonde met zijn jongere echtgenote Mathilde Michiels na hun huwelijk enige jaren in Dordrecht. Tussen 1600 en 1605 verhuisde het echtpaar naar het Franse Nantes. Anthonie Anthoniesz. behoorde daar tot de eerste Hollandse kooplieden die zich er vestigden. Hij was een pionier in de brandewijnhandel en vond een gat in de markt door inferieure wijnen te destilleren tot een brandewijn van uitstekende kwaliteit. Toen hij in 1626 overleed, bezat hij ten minste negen brandewijndestilleerderijen. Vijf stonden bij de Pont de Pirmil in Nantes, en vier in de nabijgelegen parochie van Rezé.² Vanuit Nantes exporteerde hij brandewijn en Franse Loirewijnen naar Rotterdam, Amsterdam, La Rochelle, Bremen en Emden. Ook handelde hij in zout en graan. Zijn florerende koophandel was onderdeel van de moedernegotie, de voornaamste welvaartsbron voor Amsterdam, waardoor die stad zich kon ontwikkelen tot het economische centrum van Holland en stapelplaats van Europa. Een belangrijke succesfactor voor de Hollandse kooplieden in Nantes was hun sterke connectie met Hollandse steden aan de monding van de

¹ J.K.B.H. Kwisthout, *Drie eeuwen Depok. De erfenis van Cornelis Chastelein (1657-1714) aan zijn vrijgemaakte christenslaven* (Hilversum 2024).

² H. de Bruyn Kops, *A Spirited Exchange. The Wine and Brandy Trade between France and the Dutch Republic in its Atlantic Framework, 1600-1650* (Leiden 2007).

Maas, zoals Rotterdam en Schiedam. Door zijn huwelijk met een Rotterdamse brouwersdochter kreeg Anthonie Anthoniesz. ook toegang tot dit handelsnetwerk. Met hun investeringen waren de kooplieden uit deze steden een factor van belang in de Nederlandse kusthandel.

Het echtpaar Chastelein woonde in Nantes op de Quai de la Fosse, waar ook andere Hollandse kooplieden woningen en pakhuizen bezaten. Daar kregen zij vier kinderen: Hendrik, Susanna, Hester en Anthonie jr. In 1629 nam Anthonie jr. (1613-1664) het bedrijf over van zijn inmiddels overleden vader en samen met zijn moeder Mathilde zette hij de koophandel voort tot na 1645.

Door toenemende onrust in Nantes verlegde hij het zwaartepunt van zijn koophandel naar Amsterdam. Met het fortuin dat hij in Nantes verdiende, verwierf hij zich een respectabele positie onder de Amsterdamse kooplieden. Hij reisde zodoende regelmatig naar Holland, waar hij Maria Nicolaij (1622-1660) leerde kennen. Zij was een dochter van de Dordrechtse koopman Cornelis Nicolaij en werd ook wel Maria Cruijdenier genoemd.³ De koopmansfamilies Chastelein en Nicolaij behoorden in Dordrecht tot dezelfde kring van regenten met invloed en aanzien.

Op 29 november 1641 werd hun ondertrouw geregistreerd in de Amsterdamse trouwboeken.⁴ Anthonie jr. verbleef toen in Amsterdam op het Rokin, vermoedelijk bij vrienden of familie. Maria woonde bij haar oom Nicolaes van Bronckhorst, die een huis bezat op de Herengracht. Hij was een broer van haar oudtante en peetmoeder Ida van Bronckhorst, die als getuige aanwezig was bij hun huwelijk dat op 31 december 1641 werd gesloten.⁵

1.2 Van Nantes naar Amsterdam: Anthonie jr. (1613-1664)

Naarmate de jaren verstreken, oriënteerde Anthonie jr. zich op zijn vertrek naar de Noordelijke Nederlanden. In de jonge republiek was gewetensvrijheid een groot goed en handelsvrijheden boden er wenkende perspectieven. Bovendien wezen alle tekenen erop dat de Nederlandse Opstand tegen Spanje ten einde liep. Anthonie jr. heeft zich daarom op 20 februari 1646 als poorter en burger van Amsterdam laten inschrijven.⁶ Zijn moeder Mathilde bleef echter in Nantes wonen, waar zij de handelsbelangen van de familie bleef behartigen en de koophandel voortzette. Aan het eind van haar leven is ook zij naar Amsterdam verhuisd. Zij overleed daar op 29 oktober 1655 aan de pest en werd nog diezelfde middag in een familiegraf in de Waalse Kerk begraven.⁷

Op 18 juni 1648 volgde zijn oudere broer Hendrik, die eveneens koopman was in Nantes, het voorbeeld van Anthonie jr. Ook Hendrik liet zich als poorter in Amsterdam registreren en hij verhuisde korte tijd later van Nantes naar Amsterdam.⁸ In haar onderzoek naar de wijn- en

³ A. Ferwerda, *Nederlandsch Geslacht- Stam- en Wapen-Boek*, waarin voorkomen de voornaamste adelyke en aanzienlyke familiën in de zeven vereenigde provinciën (Den Haag 1785), Letter C-E, Volume 2.

⁴ SA, DTB 457, p. 48, Ondertrouwregister: NL-SAA-26328294.

⁵ RAD, DTB Trouwboeken Dordrecht, archief 11, inv.nr. 19, 8 december 1641.

⁶ SA, archief 5033, inv.nr. 2, p. 332, Poorterboeken voor 1655: NL-SAA-30559458.

⁷ CBG, familiearchief Steyn Parvé, 1581-1820, Fa/Parv/00272, volgnr. 1.

⁸ SA, archief 5033, inv.nr. 2, p. 399, Poorterboeken voor 1655: NL-SAA-30559424.

brandewijnhandel tussen Frankrijk en de Republiek concludeert De Bruyn-Kops dat grotere godsdienst- en handelsvrijheden voor de protestantse kooplieden uit Nantes mede de doorslag gaven om zich in Amsterdam te vestigen.⁹

Kort na 1650 verliet Anthonie jr. Nantes om voorgoed met vrouw en kinderen in Amsterdam te gaan wonen. Daar bleef hij koopman en werd hij op 14 november 1652 aangesteld als bewindhebber van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) voor de Kamer Amsterdam.¹⁰ Ook werd hij bewindhebber van de West-Indische Compagnie (WIC), waarmee zowel zijn handelsrelaties als zijn bestuurlijke invloed stevig werden verankerd. Vanuit Amsterdam bleef hij actief in de kusthandel die zich uitstreckte van de Franse kust tot aan de Oostzee. Ook handelde hij in grondstoffen en producten die kwamen uit Nieuw-Nederland, gesticht aan de oostkust van de huidige Verenigde Staten van Amerika. In 1656 werd hij zelfs een van de directeuren van de stadskolonie Nieuwer-Amstel in Nieuw-Nederland.¹¹ Die nederzetting staat tegenwoordig bekend als New Castle in de staat Delaware.

Anthonie jr. en Maria kregen samen dertien kinderen. Zes kinderen (drie dochters en drie zoons) overleden al op jonge leeftijd. Van de overige kinderen – vijf dochters en twee zoons – zijn Margaretha en Machteld in Nantes geboren. Geertruyt, Anthony, Maria, Ida en Cornelis zijn in Amsterdam geboren. Eerst woonde het gezin in Amsterdam op de Oudezijds Achterburgwal, bij de brug in het verlengde van de Stoofsteeg. Het gezin is tussen oktober 1648 en juli 1649 verhuisd van de Oudezijds Achterburgwal naar de Fluwelenburgwal, thans bekend als Oudezijds Voorburgwal. Op 10 augustus 1657 werd daar de jongste zoon Cornelis (1657-1714) geboren, die het geslacht Chastelein zou voortzetten. Hij werd op 15 augustus gedoopt in de Zuiderkerk.¹² Drie jaar later stierf zijn moeder Maria Nicolaij in het kraambed na de geboorte van haar dertiende kind. Haar echtgenoot schreef in zijn aantekeningen dat haar overlijden het gevolg was van de bevalling van een dochttertje op 26 december 1659, dat slechts enkele uren heeft geleefd. Het kindje werd ongedoopt in de Waalse Kerk begraven. Maria overleed ruim een week later op 4 januari en zij werd op 8 januari 1660 begraven in de Oude Kerk.¹³

Het Calvinistische gezin Chastelein was in Amsterdam lid van de gereformeerde Franse of Waalse Kerk, die vlakbij hun woning lag op de Oudezijds Achterburgwal. Anthonie jr. was zelfs enige tijd lid van het College van Kerkmeesters van die kerk.¹⁴ Op 27 april 1664 overleed hij tijdens een dienstreis naar Middelburg, toen hij als geëngageerde van de Kamer Amsterdam van de VOC deelnam aan een vergadering van de Heren Zeventien. Hoewel voor hem een graf was gereserveerd in de Waalse Kerk, is hij op 2 mei begraven in de Nieuwe Kerk te Middelburg.¹⁵

Margaretha, de oudste dochter, was tweeëntwintig jaar oud toen zij de zorg op zich nam voor haar jongere broers en zusters. De weeskinderen Chastelein werden onder voogdij gesteld van twee familieleden van moederszijde; Nicolaas de Gijzelaar en Dirk van der Hagen.

⁹ H. de Bruyn Kops, *A Spirited Exchange. The Wine and Brandy Trade between France and the Dutch Republic in its Atlantic Framework, 1600-1650*, p. 50.

¹⁰ F.S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen 1991), p. 31.

¹¹ P. Brandon, G. Jones, M. van Rossum, N. van Jouwe, *De slavernij in oost en west* (Amsterdam 2020), p. 164-171.

¹² SA, DTB 94, p. 305, Doopregister: NL-SAA-24302710.

¹³ SA, DTB 1047, p. 32 en p. 33, Begraafregisters voor 1811: NL-SAA-9138424.

¹⁴ SA, Archiven van de kerkmeesters der Oude Walen Kerk, archief 537, Ingekomen stukken 1660-1792, p. 3.

¹⁵ CBG, familiearchief Steyn Parvé, 1581-1820, Fa 00272, VGCANL000191, volgnr. 1.

De kinderen waren na het overlijden van hun vader aangewezen op hun kleine maar hechte familiekring. Na enige tijd verhuisden zij van de Fluwelenburgwal naar de Amsterdamse Leiegracht.

Margaretha had een zwakke gezondheid en overleed daar ongehuwd in 1673.¹⁶ Haar jongere zus Machteld was eerder, op 13 maart 1668, in Amsterdam getrouwd met de koopmanszoon Daniël Parvé.¹⁷ Hij vertrok op 27 juli van dat jaar naar Batavia als onderkoopman van de Kamer Amsterdam van de VOC. Daar arriveerde hij op 7 oktober 1668. Machteld bleef echter in Amsterdam wonen en zou pas in 1675, samen met haar broer Cornelis en haar zus Ida, haar echtgenoot achterna reizen naar Batavia. Geertruyt trouwde in 28 november 1673 in Amsterdam met Pieter van Helsdingen.¹⁸ De oudste zoon, Anthony, bleef ongehuwd en overleed in 1677 in dienst van de VOC te Bengalen. Ida trouwde in 1675 in Batavia met Jan Parvé. Maria trouwde in september 1675 in Amsterdam met Jacobus van Amstenraet.¹⁹

1.3 Van Amsterdam naar Batavia: Cornelis (1657-1714)

Na het overlijden van haar overleden oom Anthonie jr. ontfermde Henriëtte Chastelein zich vanuit Batavia over zijn weeskinderen. Haar vader Hendrik was een oudere broer van Anthonie jr., zodat zij een volle nicht was van de kinderen. Geboren op 29 augustus 1646 in het Franse La Rochelle, trouwde Henriëtte met de VOC-bestuurder Cornelis van Quaelbergh. Zij regelde vanuit Batavia dat de kinderen Cornelis, Machteld en Ida Amsterdam verlieten en naar Indië vertrokken. Ook arrangeerde zij achter de schermen hun huwelijken.²⁰ Cornelis was amper zeventien jaar oud en zijn zusters Ida en Machteld waren respectievelijk negentien en eenendertig jaar oud toen zij gedrieën op 24 januari 1675 vertrokken van de rede van Texel. Op 16 augustus 1675 arriveerden zij op de rede van Batavia. Machteld kon zich toen eindelijk voegen bij haar echtgenoot Daniël Parvé. Voor Ida wist Henriëtte ook een geschikte echtgenoot weten te vinden. Enige maanden na haar aankomst in Batavia trouwde Ida vanuit het huis van Henriëtte met Jan Parvé, de broer van haar zwager Daniël Parvé. Ida's huwelijk werd in de Bataviase trouwboeken overigens al op 5 maart 1675 geregistreerd. Toen waren Ida, Machteld en Cornelis nog maar een ruime maand onderweg naar Batavia. Ida's aankomst in Batavia niet kon kennelijk niet worden afgewacht.

Ook voor Cornelis lag een huwelijk in het verschietsel in kringen van de Bataviase elite. Hij was echter nog te jong, zodat zijn oom Cornelis van Quaelbergh hem eerst binnen de geleerden van de Verenigde Oost-Indische Compagnie introduceerde om emplooi te vinden. Hij trouwde omstreeks 1680 met Catharina van Quaelbergh. Zij was een dochter uit een eerder huwelijk van Cornelis van Quaelbergh met Judith van den Boogaerde. Het huwelijk was van korte duur, want al op 30 december 1687 overleed Catharina. Zij kreeg twee kinderen, een

¹⁶ SA, DTB 1130, p. 313 en p. 314, Begraafregisters voor 1811: NL-SAA-11215417.

¹⁷ SA, DTB 491, p. 364, Ondertrouwregister: NL-SAA-26501712.

¹⁸ SA, DTB 499, p. 366, Ondertrouwregister: NL-SAA-26445918.

¹⁹ SA, DTB 502, p. 156, Ondertrouwregister: NL-SAA-26546753.

²⁰ F. de Haan, Priangan, de Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811 (Den Haag 1910-1912), deel 1, p. 243-244; F.W. Stapel, Notities 1945-1949, KITLV nr. H 659.

zoon Anthony (1682-1715) en een dochter Judith (1685-?), die vermoedelijk jong is overleden. De weduwnaar Cornelis Chastelein is nadien nooit meer hertrouwd. Toch kreeg hij nog twee buitenechtelijke dochters van verschillende moeders die zijn concubines waren en behoorden tot de slaven die hij in Batavia bezat.

Cornelis begon zijn carrière als VOC-boekhouder en werd al snel bevorderd tot onderkoopman. In 1682, toen zijn zoon Anthony werd geboren, werd hij benoemd tot grootwinkelier en werd hij belast met het beheer over 'den grooten winkel', zoals de volgepakte VOC-magazijnen van het Kasteel Batavia werden genoemd. Op 12 februari 1685, nadat zijn dochter Judith was geboren, werd hij aangesteld als koopman. Op 11 oktober 1691 werd hij opnieuw bevorderd, nu tot tweede opperkoopman van het Kasteel Batavia. Samen met de opperkoopman was hij in die functie belast met het inkoopbeleid.

Nadat Johannes Camphuijs in 1691 aftrad als Gouverneur-Generaal, werd Willem van Outhoorn zijn chef en prompt nam Chastelein zijn ontslag. Omdat hij zich niet met de politieke opvattingen van Van Outhoorn kon verenigen, wilde hij niet onder hem dienen.²¹ Toen Van Outhoorn echter op 15 augustus 1704 aftrad als Gouverneur-Generaal en werd opgevolgd door Joan van Hoorn, besloot Chastelein weer in dienst te treden van de Heren Zeventien. Op 25 juli 1705 werd hij extraordinair lid van de Raad van Indië.²² In juli 1708 werd hij benoemd tot raadsordinaris van de Raad van Indië en op 1 november trad hij als zodanig in functie.

Toen Batavia in het voorjaar van 1714 werd geteisterd door epidemieën, werd ook Chastelein daar een slachtoffer van. Op donderdag 28 juni 1714 stierf hij 's avonds om half negen, als gevolg van hevige koorts. Het dagregister van het Kasteel Batavia vermeldt daarover:

*'s Avonds ten half negen ure is binnen dit Casteel overleden den Ordinaris Raad van India de heer Cornelis Chastelein in den ouderdom van 56 jaren 10 maanden en 18 dagen. Hebbende nog daegs voor gisteren de vergadering der Hooge Regeeringe bijgewoond en de Japanse brief die door hem selfs als van sijn beschrijving sijnde was geconcipieerd met eene geteijkent, en is eerst heden omtrent den middag door een vehemente koorts aangevallen die vervolgens tot aen de laatste uren van sijn leeven toegenomen heeft.*²³

Hij werd op 30 juni 1714 met groot eerbetoon begraven op het kerkhof van de Portugese Buitenkerk, thans de Gereja Sion. Het cortège bij zijn lijkstatie bestond, volgens het dagregister van het Kasteel Batavia, uit meer dan 125 personen.²⁴ Bij testament stelde hij zijn 150-200 slaven na zijn dood in vrijheid en hij schonk hen de uitgestrekte landerijen van Depok, waarover zij zelfbestuur kregen. Het was niet eerder vertoond dat slaven op een dergelijke manier werden vrijgemaakt en zowel het gemeenschappelijk eigendomsrecht als de bestuurlijke autonomie verkregen over hun landerijen. Hun nazaten wonen nog altijd in Depok en dragen inmiddels ruim drie eeuwen geschiedenis met zich mee.

²¹ F. de Haan, Priangan, de Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811, deel II, p. 380-386.

²² Idem, deel III, p. 384; W.Ph. Coolhaas, Generale Missiven van de Gouverneurs-Generaal en Raden aan de Heeren XVII der Verenigde Oost-Indische Compagnie (Den Haag, 1960-1997), deel VII, p. 29.

²³ ANRI, 28 juni 1714, Overlijden van de Hr. Cornelis Chastelein, file 2541, folio 297.

²⁴ ANRI, 30 juni 1714, Lijkstatie van de Hr. Cornelis Chastelein, file 2541, folio 703-708.

Cornelis Pieter Chastelein (1748-1806) was een idealist en een overtuigd patriot in een tijd van ingrijpende politieke omwentelingen. In het roerige einde van de achttiende eeuw droeg hij bij aan de komst van de Bataafse Republiek. Vanuit zijn geboortestad Leiden mengde hij zich met het geschreven woord in brieven, tijdschriften, kranten en pamfletten in ideologische conflicten tussen patriotten en Orangisten. Ook was hij actief in patriottische vrijkorpsen.

In deze meeslepende monografie brengt Jan-Karel Kwisthout de geestdrift en toewijding van Chastelein tot leven. We volgen deze overtuigde republikein in zijn strijd voor 'de ware vrijheid': een staat gebaseerd op volkssoevereiniteit, burgerrechten en democratische vertegenwoordiging. Zijn inzet voor bestuurlijke vernieuwing en burgerparticipatie maakt hem tot een boeiend voorbeeld van de revolutionaire geest die, geïnspireerd door de Verlichting, ook Nederland in zijn greep kreeg.

Maar Chastelein werd uiteindelijk een republikein zonder republiek. Zowel de oude als de nieuwe machthebbers zagen hem als een bedreiging en verdreven hem uit het land waarvoor hij zijn hele leven had gestreden.

Dit boek plaatst Chastelein in de bredere context van de Bataafse Revolutie en laat zien hoe zijn ideeën over mensenrechten, burgerrechten en democratische beginselen opnieuw actueel klinken in de huidige tijd van populisme, radicalisering en politieke verrechtsing.

Een intrigerend portret van een vergeten patriot, die leefde in een turbulente periode waarin het fundament is gelegd voor ons moderne staatsbestel.

Jan-Karel Kwisthout (1964) studeerde Staatsrecht en deed onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van de autonome en autarkische landbouwgemeenschap van vrijgemaakte slaven in Depok (West-Java) en de familiegeschiedenis van de stichter van Depok, Cornelis Chastelein. Hij schreef daarover het boek *Drie eeuwen Depok*.

Dit boek, *Republikein zonder republiek*, komt voort uit 'bijvangst' van zijn onderzoek en brengt opnieuw een bijzonder levensverhaal aan het licht.

